

ЗЕЛЕНА АПТЕКА: ПРИРОДОСЪОБРАЗНИ МЕДИЦИНСКИ ИНОВАЦИИ 50-ГОДИШНИНА ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА ПЪРВАТА НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКА БАЗА КЪМ МНЗ

Роксандра Памукова-Майкълсън

*Медицински университет – София
e-mail: r.pamukova@fz.mu-sofia.bg*

Ключови думи: Научно-практическа база по фитотерапия, лекарствени растения, фито-фармация, изобретения, астма, епилепсия, затлъстяване, социалнозначими болести, екология, медицина

Резюме: През 1975 г. се основава първата Научно-практическа база по фитотерапия в България към Дирекция „Технически прогрес“ в Министерството на народното здраве в България, ръководена от д-р Димитър Петров Памуков. Там той изобретява фито-фармацевтични лекарствени средства за редица социално значими заболявания, считани за нелечими и с голяма тежест върху общественото здраве поради инвалидизация.

Забележителен е фундаменталният принос на организацията поставила основите на нова медицинска област в България – фитотерапията. Изследванията на профилактичния и терапевтичния ефект на лечебните растения се основават на доказателствената медицина. Научното звено е се утвърждава със своите природосъобразни иновации без странични ефекти.

GREEN PHARMACY: ENVIRONMENTALLY FRIENDLY MEDICAL INNOVATIONS 50th ANNIVERSARY OF THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST SCIENTIFIC PHYTOTHERAPY CENTRE AT THE BULGARIAN MINISTRY OF HEALTH

Roxandra Pamukoff-Michelson

*Medical University – Sofia
e-mail: r.pamukova@fz.mu-sofia.bg*

Keywords: Scientific Phytotherapy Centre, medicinal plants, phyto-pharmaceutical, inventions, asthma, epilepsy, obesity, socially significant diseases, ecology, medicine

Abstract: In 1975 Prof. Dr. Dimitar Petroff Pamukoff founded the first Scientific Phytotherapy Centre in Bulgaria, reporting to Technical Progress Department of the Ministry of Health. There, he invented innovative phyto-pharmaceutical medicines for socially significant diseases with high burden on public health due to their impact on morbidity.

The fundamental contribution of the organization that laid the foundations of the medical field of phytotherapy in Bulgaria is remarkable. Research of medicinal plants' profilactic and therapeutetic effect was based on evidence-based medicine. The Scientific Phytotherapy Centre is renown for its enviromentally friendly therapies without side effects.

Въведение

Вече 50 години в Научно-практическата база по фитотерапия се изобретяват иновативни препарати от лекарствени растения, допринесли за лечението и за подобрението на качеството на живот стотици хиляди болни. Разработени са 9 фито-фармацевтични комплекса, признати за изобретения за лечението на социалнозначими, труднолечими и инвалидизиращи заболявания. След клинични изпитвания те са са внедрени и са отличени с национални и международни награди за иновативен принос към медицината.

Фиг. 1. Проф. д-р Димитър Памуков – основател и ръководител на първата Научно-практическа база по фитотерапия в България в ПОБ „Д-р Рачо Ангелов“

Първата Научно-практическа база по фитотерапия в България е основана със заповед на Министъра на народното здраве № 4758 от 07.04.1975 г. с ръководител д-р Димитър Памуков. Звеното е в рамките на Окръжните болници, с основна дейност в Първостепенна Окръжна болница „Д-р Рачо Ангелов“, днес УМБАЛ „Св. Анна“, но под непосредственото ръководство на Дирекция „Технически прогрес“ на МНЗ [1, 3, 4, 5, 6, 9, 27].

Проф. д-р Димитър Петров Памуков е лекар и изобретател, известен с новаторския си принос в областта на научната фитотерапия – съвременното билколечение. Базирано на доказателствената медицина, прилагайки съвременни епидемиологични методи изследва терапевтичния ефект на лечебните растения и лекарствата, произведени от тях, обусловен от техния химичен състав и фармакологично действие. Колосалният му многогодишен труд допринася за утвърждаването на фитотерапията като медицинска наука

Роден в град Русе в Царство България на 15 октомври 1922 година, Димитър Памуков израства в семейството на индустриалеца Петър Памуков и съпругата му Ружа. Този фундамент допринася за практическата насоченост, ефикасност и приложимост на иновативните му билкови комбинации, насочени към социалнозначими болести по-късно през годините на икономическия възход на българската фармация и фито-фармация. Жизненият му път, подобно на много изобретатели, е белязан с поредица от предизвикателства и обрати на съдбата, свързани с бурната историческа епоха [21].

През Втората световна война смелостта на младия санитарен подофицер Димитър Памуков, с която спасява ранените по време на бойните действия, както и помощта, която оказва на страдащите, му спечелват ордени за храброст. На 31 март 1945 година съдбовно изпитание определя голямата му мисия в живота. Раняване в главата, докато спасява пострадали войни причинява парализа на цялата дясна част на тялото му. Лекарите определят, че състоянието му е нелечимо [21].

Като студент в Медицинския факултет при Софийския университет се научава да пише с лявата ръка и посещава лекциите с инвалидна количка [20, 21]. Значителните терапевтични успехи с лечебни растения на лекаря на 1 пехотна Софийска гвардейска дивизия – санитарен полковник д-р Добри Драгнев Еребаканов (роден на 20 октомври 1895 година в Търговище), завършил медицинското си образование във Виена и уволнен при прочистване на армията от царски офицери на 13 юли 1946 година, са легендарни през епохата. Обнадежденият млад човек се доверява на фитотерапията и започва стриктно да се лекува. Благодарение на приложените извлекци от лечебни растения за учудване и радост на своите колеги се възстановява от парализата. Благодарният студент продължава обучението си в кабинета на спасителя си – д-р Добри Еребаканов [2, 21].

Целта на публикацията е да се анализират дейността и иновациите на Научно-практическата база по фитотерапия под непосредственото ръководство на Дирекция „Технически прогрес“ на МНЗ.

Начало на фитотерапията като медицинска наука в България

През 1968 г. д-р Димитър Памуков в съавторство с магистрите-фармацевти Илия Ланджев и Александър Хвърлев пише книгата „Билките и тяхното използване“, публикувана от „Земиздат“ [7]. Търпеливата над двадесетгодишна работа с пациенти и проучванията на терапевтичния ефект на стотици лекарствени растения се увенчават с успех, който води до създаването и утвърждаването на ново научно направление в българската медицина.

Благодарение на писма от благодарни пациенти, сред които и лекуваният от астма писател и заместник-председател на Президиума на Народното събрание (1950–1962 г.) академик Георги Караславов през 1972 г. Министерството на народното здраве разкрива първият официален кабинет по фитотерапия в България в Трета градска болница. В него д-р Димитър Памуков лекува хиляди болни с лечебни растения.

През 1974 г. председателят на Държавния съвет на НРБ Тодор Живков препоръчва с писмо да се основе специализирано болнично заведение за билколечение [3,4,5,6].

Със заповед на МНЗ № 4758 от 07.04.1975 г. се създава Научно-практическа база по фитотерапия „с оглед да се създаде практическата възможност за внедряване на опита на д-р Димитър Петров Памуков в областта на фитотерапията“. Новоразкритото научно-практическо звено, ръководено от д-р Памуков е първоначално с 4 щатни бройки. Към него е предвиден аптекен пункт, който осъществява билкодоставките и снабдяването на населението за внедряването на нови фитотерапевтични средства и методи на лечение. Научно-практическото звено е в рамките на Окръжните болници, с основна дейност в гр. София, но под непосредственото ръководство на Дирекция „Технически прогрес“ на МНЗ [3, 4, 5, 6].

Базата в Първостепенната Окръжна болница „Д-р Рачо Ангелов“ се разраства благодарение на хиляди излекувани пациенти предимно от България, Гърция, Югославия и дори от Австрия, Германия, СССР, САЩ и Австралия със създадените от д-р Памуков иновативни фитофармацевтични рецепти от лекарствени растения за лечение на астматични бронхити при деца и възрастни, доброкачествени тумори на матката – миоми, холелитиаза, епилепсия, енурезис ноктурна, алергии и други. Болните се записват и чакат за преглед с месеци. Д-р Памуков обучава лекари в областта на фитотерапията и се обособяват 3 специализирани сектора: вътрешни болести – ръководен от д-р Димитър Памуков; акушеро-гинекология – ръководен от д-р Борис Ризов, а след пенсионирането му – от д-р Григор Желязков и педиатрия от д-р Тодорка Митова. Всеки сектор се завежда от специалисти, което дава възможност да се направи професионален анализ на резултатите от проведената научна работа и клиничните проучвания. През 1980 г. МНЗ разкрива кабинети по фитотерапия към НПБ във всяка окръжна болница. В Пловдив са отворени 2 кабинета [1, 3, 4, 9, 27].

Фиг. 2. Д-р Памуков в Научно-практическата база по фитотерапия в ПОБ „Д-р Рачо Ангелов“

Към НПБ по фитотерапия е изграден методичен съвет от 10 члена, в състава на който влизат изтъкнати учени и специалисти по проблеми, свързани с фитотерапията и лекарствените растения [3].

След указанията, отпечатани в държавни и партийни документи за разширяване на билколечението у нас в редовната програма на студентите от висшите медицински институти от 1976 г. е включен предмета фитотерапия [9].

Почвените и климатични условия играят съществена роля за предаване на ценни лечебни свойства на билките (активни вещества, микроелементи и др.). НПБ по фитотерапия създава контакти с Института по климатология, института по почвознание „Пушкарров“, Института по ботаника към Българската академия на науките и други [3].

Развитие на фитофармацията в България

През 1977 г. Държавният съвет приема „Основни насоки за опазване, култивиране и рационално използване на лечебните растения в НР България“, за изпълнението на които Министерският съвет утвърждава с решение № 193 специална програма до 1990 г. Създава се Съвет по лечебните растения като помощен орган на Министерския съвет. В ръководството му са: чл. кор. Любомир Желязков – първи зам.-председател на Държавния комитет за наука и технически прогрес; Иван Манолов – зам.-председател на Държавния комитет за планиране, чл. кор. Герасим Митров – зам.-министър на народното здраве и председател на Фонда на ООН за подпомагане на деца (УНИЦЕФ) в България; чл. кор. Веселин Петров – директор на Института по физиология при БАН; проф. д-р Коста Заимов – зам.-председател на Медицинска академия, Васил Вачков – първи зам.-председател на ЦКС, инж. Ангел Кирков – генерален директор на ДСО „Фармахим“ и д-р Димитър Памуков завеждащ на Научно-практическата база по фитотерапия.

Организацията насочва работата си по три направления:

1. Държавният комитет за планиране, Националният аграрно-промишлен съюз и Централният кооперативен съюз трябва да осигурят изпълнението на програмата за разширяването на площите с лекарствени растения с цел стабилно фитохимично производство, както и разширяване на производствената база за фитофармацевтични лекарства на ДСО „Фармахим“.
2. Увеличение на изкупуването на билки, тяхното правилно съхранение и рационално използване за задоволяване на вътрешните потребности и за износ. Създаване на резервати като семенен фонд за билки.
3. Увеличаване на относителния дял на преработените в страната билки и разнообразяване на лечебните препарати и средства. Постепенно разкриване на кабинети по фитотерапия и билкови аптеки в окръжните градове. Предвижда се повишаване на знанията на студентите и лекарите в областта на фитотерапията в системата за следдипломна квалификация. Отчита се, че „много лекари неоснователно се страхуват да прилагат фитотерапията“ [5, 21].

Към Държавния комитет за наука и технически прогрес е създадена координационна програма „Биологично активни вещества от растителен произход“, която се разработва от 23 звена. Държавният комитет за планиране съставя годишни разчети за засяване и отглеждане на лечебни растения. Рекултивират се 17 200 дка с билки. България е значителен производител на ментово масло, шипки, босилек, валериана, култивиран мак и други лечебни растения. В Бургаски окръг се култивира блатно кокиче. Поради иновативните български сортове и технологии добивът на ментово масло от декар е 6 kg. Предвижда се профилирането на един АПК за отглеждане на лечебни растения [3, 5, 21].

Обновява се лабораторната и производствената база на „Билкокооп“, окръжните кооперативни съюзи и потребителните кооперации. Координира се дейността на още 14 научни звена, които се занимават с проучване на билки. Увеличава се аптечната мрежа за изпълнение на билкови рецепти. Всички тези мероприятия създават условия за по-широко използване на фитотерапията от българската медицина [3, 5, 21, 22].

Ежегодно се провеждат курсове за подобряване на квалификацията на лекари, фармацевти, билкосъбирачи и закупчици, ръководени от д-р Памуков. Екипи проучват най-съвременните технологии в СССР, Германия и Франция за лабораторно изследване, максимално запазване и извличане на биологично активните вещества в лекарствените растения [1, 3, 5, 8, 21, 24].

Фиг. 3. Проф. д-р Памуков представя фито-фармацевтичните си изобретения на международно изложение на Фармахим

Благодарение на обширната мрежа от търговски представителства на ДСО „Фармахим“ българските лекарствени растения и фитопрепаратите, изобретени в НПБ по фитотерапия се предлагат в около 70 страни [5].

Научноизследователска дейност и иновации

В Научно-практическата база по фитотерапия към Първостепенна Окръжна болница „Д-р Рачо Ангелов“ и Дирекция „Технически прогрес“ на МНЗ, основана и ръководена от проф. д-р Памуков са проведени обширни научни изследвания на лекарствени растения от висококвалифицирани специалисти и лекари. По данни на МНЗ и Комитета за държавен и народен контрол годишно в звеното са лекувани успешно над 25 хиляди пациенти от заболявания с висока степен на сложност, включително животозастрашаващи и инвалидизиращи. Редица от тях са считани за нелечими от медицинската наука до създаването на българските изобретения [1, 20, 24, 26, 27].

Базирайки се на опита си, проф. д-р Д. Памуков разработва, прилага и проверява в амбулаторни условия над 250 рецепти през 70-те и 80-те години на XX в. Автор е на 8 клинично изпитани фитофармацевтични комплекса, признати за изобретения: за лечение на яйчникови разстройства с миомадозни разраствания („Дисоварио Пам“), астматични бронхити при деца и възрастни („Бронхо Пам“), епилептични заболявания при деца и възрастни („Епи Пам“), енурезис ноктурна при деца и юноши („Енурезо Пам“), за тонизиране на сърдечно-съдовата система и нормализиране на половата система („Афро Пам“), за жлъчнокаменна болест и жлъчни дискинезии („Холо Пам“), за язена болест на стомаха („Гастро Пам“). Изобретява „Гастро Пам А“ за атрофични гастрити с или без язва, билипанкреатити и разстройство на чернодробната функция, придружени с намалено жлъчегонно действие и за възстановяване на организма след тежки заболявания, придружени с намаляване на апетита. Създава технологии за 4 ванни препарата: „Дерма Пам“, „Артро Пам“, „Седа Пам“ и „Седа Пам I“ [3, 4, 20, 21].

Фито-фармацевтичните препарати се изследват в НИХФИ. Провеждат се независими клинични изпитвания у нас – в Медицинска академия, Военномедицинска академия гр. София и гр. Пловдив, Първостепенна окръжна болница гр. София и гр. Пловдив и в тогавашния СССР. Изобретенията са регистрирани, както в Института за изобретения и рационализации (ИНРА) с авторски свидетелства, така и като лекарствени средства и са внедрени в производство за вътрешния и външния пазар. Следва да се отбележи, че клиничните изпитвания на иновациите показват липса на странични ефекти, допълнителен позитивен фактор за подобряването на качеството на живот на пациентите [3, 4, 27].

Интерес представлява иновацията „Бронхо Пам“, наложила се от 80-те години за лечение на хиляди деца и юноши от астматични бронхити, който в комбинация с други фактори допринася DALYs (общият брой години загубени поради болест, инвалидизация или преждевременна смърт) заради астма в България да са сред най-ниските отчетени от СЗО – 0,4 на 1000 души, при граници 0,3–2,8 на 1000 души. В това отношение страната ни е с

по-добри показатели от водещи европейски държави като Германия (DALYs 0,6 на 1000 души), Франция (DALYs 0,8 на 1000 души), Великобритания, (DALYs 1,2 на 1000 души) и др. по данни на СЗО. Експортът на фитофармацевтичното средство и на другите изобретения на проф. д-р Памуков, за Гърция, СССР, както и за други държави от СИВ е значим [3, 20, 21, 22, 26, 33].

Фиг. 2. Изследвания на Холо Пам в Научно-практическата база по фитотерапия

Прогресивната роля на българската наука през този период е безспорна и тя се очертава като една от първите и водещите в изследванията на лекарствените растения и фитотерапията [21, 27]. Дванадесет години след създаването на НПБ по фитотерапия към МНЗ, през 1987 г. Европейският парламент призовава Европейската комисия „да спомогне въз основа на резултатите от научноизследователската дейност до днес, да се осигури разработването на научен подход към растителните лекарствени продукти”.

Секция за Научно-практическата база по фитотерапия в Първостепенната Окръжна болница „Д-р Рачо Ангелов” е поместена в труда по история на билколечението и фитотерапията „Зелена аптека” от Барбара Григс, (Лондон, 1981 г.) [27].

Настоящ приемник е частната Научно-практическата база по фитотерапия, ръководена от проф. д-р Димитър Памуков и по-късно от доц. д-р Роксандра Памукова-Майкълсън. В него продължават научните изследвания в актуални медицински научни области като микробиология, имунология, Anti-aging – забавяне на процесите на стареене за активно дълголетие, епигенетика, превенция и терапия на хронични заболявания на респираторната, отделителната, опорно-двигателната и храносмилателната системи, затлъстяване и др. Разработени са рационализирани рецепти на „Бронхо Пам“, както и сериите „Имуно Бронхо Пам“ – за профилактика и терапия на заболявания на белодробната система и ОВИ, „Имуно Пам Плюс“ – за профилактика и терапия на заболявания с вирусна етиология, серията „Холо Пам Плюс“ – за профилактика и терапия на заболявания на черния дроб, жлъчния мехур и жлъчните пътища, серията „Ендокрино Пам“ – за забавяне на процесите на стареене и балансиране на ендокринната система при мъже и жени, серията „Слим Пам“ – за профилактика и терапия на обменни заболявания и редукция на наднормена телесна маса при мъже и жени със затлъстяване [4, 21, 22, 24, 29].

Заклучение

Зелената аптека на природата подпомага великите постижения на лекарите през различни епохи, докосвайки позитивно съдбите на хората, побеждавайки смъртта и възстановявайки здравето на страдащите. По литературни данни редица легендарни традиционни медици са прилагали лекарствени растения. Сред тях са Орфей, Траке, Залмоксис, Иван Рилски, поп Богомил, Василий Врач и други [11, 18].

Заболявания, които се лекуват от традиционната ни народна медицина – от лечители и лекари, изучавали опита ѝ, като Иван Раев (изобретателят на Cura bulgara), полк. д-р Добри Еребаканов, Петър Димков и други, са били считатни за нелечими по света. Мнозина, които са се докосвали до тези харизматични личности са се учудвали от техните постижения, като те

закономерно са получавали международно признание. Според проф. д-р Миладин Апостолов, Иван Раев, Петър Димков и много други лечители от традиционната ни медицина, допринасят за развитието на иновативни български лекарства и методи, доказали своята ефикасност [25].

В продължение на 50 години Научно-практическата база по фитотерапия допринася за лечението на над 500 хиляди пациента [21]. Заради изобретенията и постиженията си в областта на терапията на труднолечими инвалидизиращи заболявания, центърът ръководен от проф. д-р Димитър Памуков и по-късно от доц. д-р Роксандра Памукова-Майкълсън е отличен с над 30 национални и международни награди за иновативен принос към медицината от Белгия, САЩ, Франция, Русия, Китай, Португалия, Полша, Саудитска Арабия, Сърбия, Тайван, Чехия, Южна Корея и други. Сред българските отличия на звеното за заслуги към здравеопазването, както и за развитието на фитотерапията и фито-фармацията, допринесли за утвърждаване на престижа на България с икономически принос за експорта е „Орден на труда“ – златен. Научно-практическата база по фитотерапия е удостоена с почетния вимпел на Министерството на здравеопазването в Китай от „Държавната администрация за традиционна китайска медицина“ [21, 24, 29].

Литература

1. Захарько, В. Секрети доктора Памукова. Известия, 27.10.1978, с. 5
2. Йорданова, Л. Комунизмът и българите. София, с. 110
3. Лечев, В. Митев, С Израел, К. Панайотов. Път през годините...100 години Софийска Първостепенна окръжна болница (1879-1979). София, Ведомствено издание, 1979, с. 94–170
4. Мачковска, Т. Брежнев се е лекувал с нашенски билки. Д-р Памуков поставя основите на научната фитотерапия у нас. Седмичен Труд, бр. 22, 1.06.2011, с. 18
5. Нешев, Г. Лечебните билки – за здравето на народа. Работническо дело, 18 май 1979, с. 3
6. Министерство на народното здраве. Заповед № 4758 от 07.04.1975 г.
7. Памуков Д., Ил. Ланджев, Ал. Хвърлев, Билките и тяхното използване, София, Земиздат 1968
8. Памуков, Д. Фитотерапията – перспективен метод за лечение, София, Медицина и физкултура, 1979
9. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека (I изд.). София, Земиздат, 1981
10. Памуков, Д. Познаваме ли добре билколечението? (ръководство). София, Столична хигиенно-епидемиологична дирекция и ГК на БЧК, 1987
11. Памуков, Д., Х. Ахтарджиев. Природна аптека (II изд.). София, Земиздат, 1989
12. Памуков, Д. Х.Ахтарджиев. Аптека живої природи. Київ, Урожай, 1991
13. Памуков, Д. Домашна аптека (I изд.). София, Политрейд, 1994
14. Памуков, Д. Билки за жетата и детето – I част. София Гей-Либрис, 1995
15. Памуков, Д. Билки за жената и детето – II част. София Гей-Либрис, 1996
16. Памуков, Д. Домашна аптека (II изд.). София, Гей-Либрис, 1998
17. Памуков, Д. Билкова енциклопедия. София, Гей-Либрис, 2000
18. Памукова-Майкълсън, Р. История на медицината, фитотерапията и общественото здравеопазване. София, Централна медицинска библиотека, Медицински Университет – София, 2021, с. 11–91.
19. Смирнов, А. Секрети доктора Памукова. Огонёк, 27.06.1986, с. 3
20. Тошева. М. Доайенът на българската фитотерапия навърши 80 години. Трета възраст, 15 октомври 2002, с. 4
21. Христоскова, Д. Стената. Билката – богатство и... София, Новата цивилизация, 2025, с. 28–42
22. Чучева, Ж. Проф. д-р Димитър Памукова – лекарят от Русе, който превърна фитотерапията в наука. Утро, бр. 211 (9536), 27.10.2022, с. 4
23. Явашев, С. Подофицерския корпус в Българската армия 1878 – 1944 година (о.р. полк. Сево Явашев). Министерство на отбраната на Република България https://www.mod.bg/bg/ba_gs_history.html (Достъп: 11.10.2025)
24. 40 years of the first scientific phytotherapy centre at the ministry of health in Bulgaria. Vagabond, 10/2015, p. 26–27
25. Apostolov, M., P. Ivanova. Bulgaria-Italy Medical Relationships Med Secoli 1991;3 (2–3):191–206
26. Gembicky, J. Ako si uvariet zdravie. Svet socializmu, 1986 (17), s. 10–11
27. Griggs B. Green Pharmacy. A history of herbal medicine. London, Robert Hale. 1987, p. 329
28. Ikonomova, K. Les simples et la sante.18 – 24 Mai: Semaine des plantes medicinales. 18.05.1986, p. 2
29. Micael, J. Entrevista a Roxandra Pamukoff Preterson e Fernando Jorge Lopez, Portugal Protocolo, 2015 (26), p. 58–61
30. Pamukov, D., Achtardžiev, H. Přírodní léčáreň (1 vyd.). Bratislava, Příroda, 1986
31. Pamukov, D., Achtardžiev, H. Přírodní léčáreň (2 vyd.). Bratislava, Příroda, 1988
32. Pamukov, D., Achtardžiev, H. Přírodní léčáreň (3 vyd.). Bratislava, Příroda, 1991
33. WHO. Country Profiles of Environmental Burden of Disease, Bulgaria, 2006. (Retrieved: 11.03.2015, 7.11.2016 and 07.09.2020).